

УДК 37.013.42:316.624.2
DOI 10.31654/2663-4902-2022-PP-2-18-26

Лісовець О. В.

доктор педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
lisooleg@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4641-3121

Лісовець О. В.

доктор філософії, доцент кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
ksuvik2@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4685-3589

**ДИТИНА-ЖЕРТВА БУЛІНГУ
ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ**

У статті розглянуто проблему соціально-педагогічної допомоги дітям-жертвам булінгу. Її метою є аналіз змісту соціально-педагогічної допомоги дітям-жертвам булінгу в умовах закладу освіти. Представлено різні позиції щодо явища булінгу та булінг-структури. Проаналізовано особливості та характеристики дітей-жертв булінгу. Представлено портрет потенційної жертви булінгу через визначення типових ознак жертви булінгу, емоційного фону та особливостей поведінки жертв булінгу. Наведено характеристику типів жертв булінгу (пасивна, провокативна, хронічна), симптоматику булінгу, ознаки впливу на здоров'я дітей, наслідки у майбутньому дорослому житті.

Визначено, що допомога дітям-жертвам булінгу є важливим напрямом соціально-педагогічної роботи, має бути комплексною і різнорівневою, не обмежуючись лише роботою з дитиною, яка стала жертвою шкільного булінгу. Проаналізовано етапи соціально-педагогічної допомоги: діагностичний; індивідуальна допомога жертвам булінгу; групова робота, яка опирається на систему взаємодії учнів, класного керівника, вчителів і класу, батьків учасників булінгу. З'ясовано, що соціально-педагогічна робота з жертвами булінгу має здійснюватися із використанням як традиційних, так і інноваційних методів роботи: бесіди, індивідуальні консультації, корекційно-розвивальні заняття, групові заняття з елементами тренінгу, години спілкування та ін.

Оскільки булінг є навмисним, груповим, усвідомленим і організованим процесом, він не може бути припинений без втручання фахівців (педагогів, психологів, соціальних педагогів) і батьків. Це передбачає цілеспрямовану антибулінгову роботу, що вимагає залучення всіх наявних ресурсів закладу освіти і оточення дитини.

Ключові слова: булінг, жертва булінгу, заклад освіти, соціальний педагог, соціально-педагогічна допомога.

Постановка проблеми. Проблема жертви стає все більш глобальною у сучасному суспільстві. Адже стати жертвою людина може надзвичайно легко і часто несподівано: жертвою незалежних від неї обставин, інших людей, екології, порушення техніки безпеки, нещасних випадків, злочинних намірів. Частина людей не просто стають жертвами певних обставин, але й постійно відчують себе жертвами, що свідчить про віктимність особистості. Тому проблема жертви є сьогодні предметом дослідження багатьох галузей науки: медичної та клінічної психології, педагогіки, соціології. У сучасній науці феномен жертви розглядається, як наслідок факту, ситуації чи події. І однією із життєвих ситуацій, у якій людина може стати жертвою, є ситуація булінгу. У цій публікації ми звертаємо увагу на учнів-жертв булінгу, які, згідно статистичних даних, найчастіше зазнають знущань, цькувань та інших ганебних діянь в межах шкільного булінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які займались вивчення проблеми булінгу, значний внесок зробили такі зарубіжні науковці як Д. Лейн, Е. Міллер, Д. Ольвеус, Е. Роланд, Д. Таттум, Д. Томпсон та ін. В Україні феномен шкільного булінгу висвітлюють у своїх працях такі вчені, як Є. Волков, А. Жеброва, О. Іваній, С. Кривцова, О. Левцун, Л. Лушпай, А. Малішевська, В. Олійник, А. Орлов, Д. Павлова, Н. Пивоварова, В. Хмелько та ін. Проте проблема допомоги жертвам булінгу висвітлена у наукових джерелах недостатньо і потребує ретельного дослідження.

Метою статті є аналіз змісту соціально-педагогічної допомоги дітям-жертвам булінгу в умовах закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Проблемі булінгу в сучасному світі відводиться значна увага. Адже, незважаючи на те, що це достатньо нове поняття, яке поступово поширюється і вже стало міжнародно вживаним, явище, яке воно характеризує, є масовим і поширеним з давніх часів, торкаючись низки психологічних, соціальних, правових і педагогічних проблем. Вивчаючи явище булінгу, важливо враховувати, що воно тісно пов'язане із такими явищами як: насильство, агресія, третирування, цькування. Усі ці поняття відображають різні аспекти булінгу як соціального феномену, як явища, що властиве переважно організованим колективам.

Досі немає чіткого наукового визначення терміна «булінг», який розуміють по-різному представники різних галузей науки. Ми зупинимось на нормативному визначенні цього поняття, яке прив'язане до освітнього процесу і розглядається як «діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильству, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [5]. До основних рис булінгу відносяться: систематичність; нерівність можливостей (фізичних, психологічних, соціальних), які лежать в основі стосунків між агресором і жертвою; емоційне приниження останньої, образа почуттів, виключення її з групи тощо [4, с. 17–18].

Важливо зауважити, що при виникненні булінгу в колективі виникає своєрідна булінг-структура – соціальна система, що включає фіксовані типи учасників: переслідувачі (агресори, хулігани), жертва і спостерігачі (свідки). Саме така структура була описана ще Е. Роландом, Д. А. Лейном і є ключовою відмінністю булінгу від інших видів конфліктних взаємодій. Сучасні характеристики булінг-структури розширюють коло учасників цього процесу. Так, «булінг-структура» у шкільному колективі за О. Глазманом складається з: ініціаторів (кривдників), помічників ініціатора, жертв, захисників жертви, спостерігачів (свідків). Ще більш широка структура учасників булінгу графічно представлена на рис. 1:

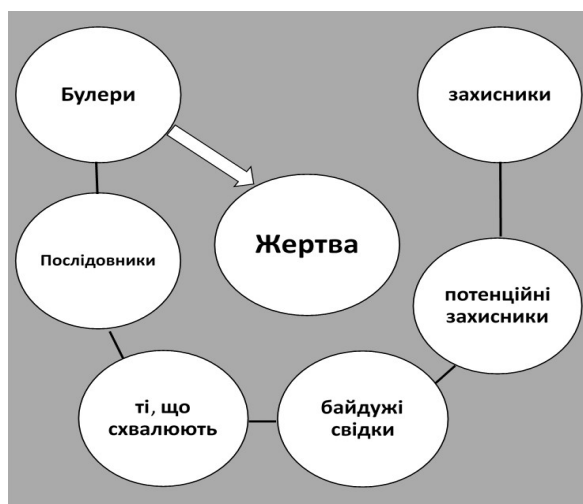

Рис. 1. Учасники булінгу

Оскільки в об'єктиві цієї статті знаходяться саме діти-жертви булінгу, відмітимо, що у широкому значенні жертвами булінгу можуть вважатися представників усіх груп булінг-структури. Так, діти, які стають переслідувачами, більше за своїх однолітків схильні до участі в бійках, до крадіжок, уживання алкоголю і куріння, у них низькі оцінки зі шкільних предметів тощо. Діти, які лише спостерігають знущання, також, як і самі жертви, можуть перебувати в небезпеці, відчувати страх, нездатність діяти, мати почуття провини за бездіяння. З іншого боку, у них може виникати бажання приєднатися до процесу, особливо, якщо у них не сформувалось стійке ставлення до ситуації. Проте саме діти, які стають об'єктами цькування перебувають в постійно неспокійному стані, чекаючи, що ж робитиме кривдник далі. Жертв відрізняє схильність ухилитися від конфліктів, соціальна відчуженість, нездатність ефективно захищатися від негативних впливів.

Зупинимось на детальній характеристиці саме дітей-об'єктів булінгу, які у вузькому значенні і є безпосередніми жертвами булінгу. Згідно українського законодавства жертвою булінгу визнається «учасник освітнього процесу, в тому числі малолітня чи неповнолітня особа, щодо якої було вчинено булінг (цькування)» [5].

Найчастіше жертва уявляється як беззахисна, слабка дитина з проблемами в стосунках з однолітками, або з фізичними чи психічними відхиленнями. Однак практика і сучасні наукові дослідження показують, що жертвою булінгу може стати будь-яка дитина. Діти, які мають друзів і цілком хорошу самооцінку, у будь-який момент можуть бути схильні до агресії та знущань з боку однолітків. Це ускладнює типологічні характеристики жертв булінгу, адже будь-яка дитина може опинитися у цій ролі. Проте ризик опинитися у цій ролі для одних учнів набагато більший за інших. Як показує практика, найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають певні фізичні вади чи особливості зовнішності, особливості поведінки, недостатньо розвинені соціальні навички, відмінності у середніх результатах навчання та ін. Моделі поведінки учнів-жертв різних видів булінгу в школі часто відрізняються від типових. Це і уникання небезпечних місць (сходи, їдальня, подвір'я, вхід до школи, коридори, санвузли), і відмова від участі в додаткових гуртках, секціях, і прогул уроків та ін. Залежно від реакції на булінг сучасні науковці розрізняють такі типи жертв:

1) пасивна – характеризується схвильованістю та незахищеністю, реагуванням на знущання плачем. Вона завжди відступає, уникає кривдника, стає «тихою». Оскільки така її реакція фактично є винагородою для кривдника, то цикл насильства продовжується;

2) провокативна – часто викликає роздратування, привертає увагу кривдників і однолітків, досягає певного контролю над ситуацією, реагує з проявами як агресивності, так і стурбованості, схвильованості. Цей тип більш схильний протистояти булінгу. Але як і пасивна жертва, мало здатна контролювати свої емоції, подаючи тим самим сигнал кривдникам про те, що може стати легкою «мішенню»;

3) хронічна – зазнає знущання систематично, схильна повертатися до кривдників задля продовження встановленого зв'язку, що ініціює новий цикл насилля. Хронічна жертва залишається такою навіть у разі зміни школи, місця проживання. Часто має суїцидальні думки.

Найбільш небезпечним для жертв булінгу є погіршення їх фізичного і психічного здоров'я, що може набути незворотного характеру внаслідок довготривалого булінгу. Наведемо симптоматику булінгу визначену Х. Лейманом, яку він розглядає в межах семи груп:

– перша група пов'язана з впливом стресу на когнітивні процеси, що спричиняють фізичні гіперреакції (порушення пам'яті, порушення концентрації уваги, депресія, апатія, швидке роздратування, загальна втома, агресивність, почуття незахищеності, фрустрація);

– друга група вказує на психосоматичні симптоми (нічні жахи, біль у шлунку, діарея, блювання, відчуття слабкості, втрата апетиту, стискання у горлі, схильність до плачу, почуття самотності);

– третя група поєднує симптоми, що виникають під впливом виділення стресових гормонів і діяльності автономної нервової системи (біль у грудях, пітливість, сухість у роті, серцебиття, часте дихання);

- четверта група спричинена симптомами, що пов'язані з м'язовим напруженням (біль у спині, біль у задній частині шиї, біль у м'язах);
- п'ята група пов'язана з проблемами сну (труднощі під час засинання, переривчастий сон, раннє пробудження);
- шоста група симптомів: слабкість у ногах, загальна слабкість;
- сьома група: втрата свідомості, тремор (тремтіння тіла або окремих частин)» [7, с. 119–126].

Науковці порівняли частоту проявів нездоров'я у дітей, які систематично зазнавали булінгу і в дітей, які не переживали такого досвіду. Виявлено, що жертви втричі частіше, ніж інші діти, відчувають головний біль і почуття тривоги, вдвічі частіше – проблеми зі сном, біль у животі і стан напруженості, у вісім разів частіше потрапляють у стан тяжкої депресії.

Важливо зауважити, що і в дорослому житті жертви шкільного булінгу часто продовжують переживати його наслідки. Адже цькування ніколи не впливає на особистість позитивно і не «загартує» характер. Наслідки для жертв, які в дитинстві були схильні до булінгу, можуть тривати багато років. Доведено, що дорослі, які були в дитинстві жертвами булінгу, виявляють більш високий рівень депресії та нижчий рівень самооцінки, мають більше проблем через соціальну ізоляцію, страждають від соціальної тривожності, самотності та занепокоєння, у них значно частіше спостерігається асоціальна чи навіть антисоціальна поведінка [3]. Люди заявляють, що вони думають про свій дитячий досвід віктимізації, незважаючи на те, що знаходяться далеко від місць, де відбувався булінг і від людей, які були залучені до нього.

Далі розглянемо зміст соціально-педагогічної роботи з учнями-жертвами булінгу, оскільки соціальний педагог може виступати активним суб'єктом допомоги цій категорії учасників освітнього процесу. Одне з найважливіших завдань професійної діяльності соціального педагога – нівелювати умови виникнення шкільного булінгу та надавати кваліфіковану допомогу учасникам булінгу. Власне соціально-педагогічна робота з учнями-жертвами булінгу має здійснюватися у кілька етапів. Перш за все фахівці повинні бути здатними виділяти об'єктивні та суб'єктивні детермінанти, які провокують цю форму насильства. Мова йде про діагностику булінгу, у ході якої важливо використовувати спеціальні методи діагностики, які дозволять окреслити загальну картину соціально-психологічного клімату в закладі освіти. Діагностична робота проводиться як на індивідуальному рівні, що дозволяє дослідити ситуацію, в яку потрапила конкретна жертва булінгу та визначити, яку саме допомогу їй надавати (реабілітаційну або корекційну); так і на груповому, що дозволить оцінити ситуацію в окремій групі (класі) чи в закладі освіти в цілому. Також процес діагностики може бути разовим або періодичним, тобто проводиться як моніторинг, даючи можливість відслідковувати і порівнювати зміни, оцінювати ефективність застосованих заходів.

Що стосується діагностичних методів і методик, то їх підбір залежить від віку дітей. Але основними є опитувальні методи. Для індивідуальної діагностики варто використовувати метод бесіди. Розмова соціального педагога з жертвою має бути центрована на її почуттях, завдання якої: а) зрозуміти біль, який відчуває дитина, що зазнає знущань, переконати її, що проблема може бути вирішена; одержати згоду жертви на допомогу; б) з'ясувати, хто брав участь у цькуванні (основних ініціаторів, свідків, які не брали активної участі), хто захищав потерпілого, а якщо у нього не було прихильників, кого він хотів би мати за друзів.

Проте цей метод часто є неефективним у випадках, коли булінг має приховану форму і у жертви є страх того, що розповідь про випадок булінгу (цькування) погіршить її становище.

У цьому разі гарним допоміжним засобом опосередкованого (анонімного) спілкування може стати скринька довіри або поштова чи інтернет-скринька «Стоп-булінг», куди учні можуть писати повідомлення про все, що їх непокоїть чи турбує. Важливо регулярно переглядати ці повідомлення, щоб цей метод забезпечував системність такого спілкування, адже він допомагає подолати бар'єри встановлення контакту, допускає анонімність, сприяє відновленню довіри і полегшує процес отримання важливої інформації про булінг.

Для діагностики поведінкових критеріїв можуть використовуватись методи спостереження, а також психодіагностичні методики (наприклад, опитувальник А. Басса і А. Дарки). Соціальному педагогу важливо звертати увагу на поведінкові особливості учнів-жертв булінг (дистанційованість від дорослих і дітей; негативізм при обговоренні теми булінгу; агресивність до дорослих і дітей тощо) емоційні стани (напруженість і страх при появі ровесників; образливість і дратівливість; смуток і нестійкий настрій), ознаки фізичного насильства (млявість, пригніченість, переляканість дитини; у дитини регулярно з'являються синці, садна, пошкодження, травми; дитина здригається від наближення агресора, або від різких рухів; дитина агресивна, часто б'ється; дитина боїться ходити до школи, відвідувати гурток тощо).

Вимірювачами показників групового критерію є метод соціометрії (Дж. Морено), який дозволяє вивчити міжособистісні взаємовідносини групи, які визначають як цілісні характеристики групи (статусну структуру), так і комфортність кожного її члена. За його допомогою з'ясовуються такі показники як: відсутність чи антисоціальний зміст групової діяльності; взаємодія в групі будується на принципі домінування; групова ієрархія формується за критерієм сили її учасників; бажаний соціальний статус досягається через приниження та обмеження інтересів інших учасників.

Серед інноваційних методів діагностичної роботи згадаємо метод «Art Space Research», розроблений в межах дослідницького проекту «Булінг чи цькування у школі: розробка нового підходу діагностики». За допомогою графічних віньєток, що зображують проблемні ситуації (автор – Д. Ханолайнен), учні спочатку вписують репліки в порожні віконця і вигадують розвиток подальшого сюжету в ситуації, що склалася. Потім аналізуються заповнені віньєтки і проводиться глибинне інтерв'ю.

Наступний етап соціально-педагогічної роботи з учнями-жертвами булінгу: індивідуальна допомога. Основним засобом подолання комплексу жертви в учня є *підняття його самооцінки*. Тому, насамперед, проводиться роз'яснювальна робота, мета якої – прийняття учнем своїх індивідуальних особливостей, зупинка процесу виправдання ним поведінки тих, хто його цькує чи нічого не робить для того, щоб зупинити процес знущань. Соціальний педагог в першу чергу повинен допомогти жертві:

- навчитись говорити «ні», щоб булер, який шукає в жертві ознаки слабкості, отримував рішучу відсіч;
- навчитися ходити, тримаючи себе впевнено, замість того щоб пересуватися, злякавшись, боязко озираячись;
- рекомендувати по можливості перебувати в групі інших учнів, але не поодиночі;
- запевнити, що дитина, яка стала жертвою булінгу, не винна в цьому;
- зрозуміти дитині, яка стала жертвою булінгу, що її люблять, адже дуже часто такі діти не вірять, що вони можуть комусь подобатися;
- позбавлятися тих поганих звичок, що сприяли булінгу (звичці ябедничати, скидати з парти речі інших дітей тощо);
- підтримувати сильні сторони, спираючись на позитивне.

Також для нормального розвитку та виходу із позиції жертви учень має постійно *спілкуватись з однолітками*. Це передбачає створення сприятливого середовища для дитини, в якому вона буде спроможна налагодити контакти зі своїми однолітками. Також батьки мають подбати про те, щоб створити дитині інші (додаткові) соціальні ролі. Йдеться про включення її до інших груп, зокрема – різних форм позашкільної освіти – секції, гуртки, літні табори. Цей підхід дозволить дитині знайти друзів за межами групи, в якій її цькують.

Важливо навчити учня *ігнорувати поодинокі випадки* глузування (оскільки вони спрямовуються саме на його реакцію), розрізняти жарти та образи. Однак, до цього має додаться і розуміння, що ігнорування нападків може бути лише тимчасовою тактикою виходу з конфлікту – як засіб отримання додаткового часу для обдумування подальших дій.

Необхідно, щоб учень навчився *відкрито висловлювати незадоволення* в разі систематичного здійснення булінгу. Він повинен вчитись наполягати на своєму, вміти постояти за себе та свої інтереси у скрутних ситуаціях. Це допоможе не застрягнути

в статусі вічної «жертви». І для цього учневі потрібно допомогти зрозуміти свої інтереси та межі свого простору.

Важливим є інформування учня про те, до кого він може і має *звернутись за порадою у разі виникнення проблем*. Необхідно допомогти йому усвідомити, що існують «авторитетні дорослі», які завжди допоможуть вийти із будь-якої ситуації.

Ще одна тактика, яку рекомендують науковці, це спробувати потоваришувати з ініціатором булінгу, або ж принаймні знайти собі друга, який зміг би на горизонтальному рівні підтримати жертву у складних ситуаціях [2].

Іноколи доводиться вдаватися до крайніх засобів у сфері налагодження соціальних контактів а саме до *переведення учня до іншої школи*. Це дозволить змінити його соціальне оточення. Але при цьому важливо попрацювати над формуванням комунікативних навичок дитини, щоб у новому колективі не поновився статус «жертви».

Наступний етап соціально-педагогічної роботи з учнями-жертвами булінгу: *групова робота*, яка опирається на систему взаємодії учнів, класного керівника і класу. Тут важливо спільно з класним керівником та іншими вчителями здійснити низку заходів і дій у класі, де виявлено жертву булінгу.

Насамперед, слід відразу припиняти будь-які глузування з невдач однокласників, пояснюючи і роблячи суворі зауваження насмішникам. Також вчителям слід припиняти будь-які зневажливі зауваження на адресу однокласників. Вчителі повинні знаходити можливість для жертви булінгу показати себе у вигідному світлі (наприклад, доручати відповідальні завдання, призначати на серйозні ролі). Допомагають об'єднати клас і спільні заходи, поїздки, постановки вистав, випуск стінгазет тощо. Необхідно давати можливість найактивнішим дітям проявити себе і самоствердитись за рахунок своїх здібностей, а не за рахунок приниження інших.

Безперечно, важливо провести бесіду з агресорами про те, чому вони чіпляються до жертви, звернути їхню увагу на почуття жертви. У разі нерозуміння – попередити про кримінальну відповідальність. Адже реакція шкільного колективу на випадки булінгу є важливим аспектом у вирішенні цієї проблеми. Робота з винними може бути різноманітною. Іноді з ними встановлюють контакти та розмовляють індивідуально – без загроз. Але найчастіше використовується такий підхід: соціальний педагог, взаємодіючи з жертвами, запрошує винних взяти участь у вирішенні ситуації. Цей підхід досить ефективний – особливо якщо дитина виявляє постійну схильність до насильства.

Однією зі складових групової роботи є проведення комплексу занять з учасниками освітнього процесу (орієнтованих на вихованців/учнів, їхніх батьків, педагогічних працівників та персонал закладу освіти) з використанням інтерактивних ігор, вправ та завдань різного ступеня складності. Так, формування доброзичливого й толерантного ставлення до людей в учнів має проходити через кожний урок. Цьому сприяють ранкові зустрічі, об'єднання та робота в групах, спільні практичні заняття тощо. Для старших дітей слід акцентувати увагу на важливості інформації, яка буде представлена на занятті, мотивувати учнів до активної участі за допомогою відкритих і закритих запитань.

Значний потенціал у груповій роботі має метод групової підтримки (The Support Group Method), відомий як підхід «Не звинувачувати» («No Blame» – «Без провини»), який був розроблений в 1991 р. Б. Майнс і Д. Робінсоном (Великобританія). Цей незвичний підхід пропонує відмовитися від покарання булерів і спрямований на відновлення здорових відносин в учнівському колективі через покладання відповідальності за вирішення проблеми шкільного цькування на групу підтримки учня-жертви, залучаючи до її роботи кривдників, свідків, потенційних захисників та доброзичливих однокласників. Кожний учасник групи висловлює свої міркування як допомогти жертві відчути себе краще. Цей підхід сьогодні популярний у Швейцарії, Нідерландах, Бельгії, Німеччині та інших країнах [6; 8].

В оцінці західних фахівців, участь у групі підтримки є корисною для всіх: у колишніх свідків та булерів зростають позитивна самоідентифікація та самооцінка через звільнення від почуття провини, самореалізації в просоціальної діяльності, усвідомлення власного альтруїзму та приналежності до успішної групи, поваги та подяки соціального педагога та адміністрації установи. Жертва більше не почувається

ізолюванню та приниженою, знайшовши соціальну мережу підтримки та досвід конструктивної реакції на переслідування. Шкільний клас стає згуртованим, його атмосфера наповнюється турботою та довірою. Таким чином, організація груп підтримки або підхід «Без звинувачень» є ефективним інструментом, що дозволяє припинити булінг.

Ще одним важливим напрямом соціально-педагогічної роботи є налагодження взаємодії з батьками учасників булінгу. Для батьків жертви соціальний педагог надає низку рекомендації як себе поводити з дитиною. Зокрема, батькам потрібно провести бесіди з дитиною і пояснити, що насильство неприйнятне в жодних проявах (ні щодо нього, ні від нього), що вона може поговорити з вами про проблеми, і разом ви неодмінно знайдете рішення. Варто переконати дитину, що проблема не в ній. Не можна лаяти дитину і звинувачувати у слабхарактерності. Таким чином потрібно її стимулювати до спілкування з батьками.

Саме батьки можуть найбільш ефективно навчити учня відбивати напади, захищати себе та відстоювати особисті межі, розбираючи разом із ним ситуацію та продумавши стратегію відповіді кривднику.

Також батькам потрібно створювати сприятливий клімат удома: цікавитися дочками та синами, брати участь у їхньому житті; строго розмежовувати прийнятну та неприйнятну поведінку; подавати особистий позитивний приклад – не вдаватися до фізичної та словесної агресії, слухати та поважати інших, відкрито говорити про свої потреби та почуття, спокійно обговорювати розбіжності; пропагувати шанобливе ставлення до будь-яких зовнішніх та внутрішніх особливостей, толерантне ставлення.

Висновки. Прояви насильства в школах, можуть переслідувати різні причини і призводити до серйозних проблем і наслідків. Тому важливість систематичної роботи з учнями та всіма учасниками освітнього процесу для попередження цього явища стоїть на одному з перших місць. Потрібна цілеспрямована антибулінгова робота, що вимагає залучення всіх наявних ресурсів соціуму. Одне з найважливіших завдань професійної діяльності соціального педагога – нівелювати умови виникнення шкільного булінгу та надавати кваліфіковану допомогу учасникам булінгу. Якщо виявляється випадок цькування в учнівському середовищі, то соціальному педагогу потрібно мати розроблену програму соціально-педагогічної допомоги учням-жертвам булінгу, або ж бути готовим розробити таку програму під конкретний випадок. Власне соціально-педагогічна робота з учнями-жертвами булінгу має здійснюватися у кілька етапів. діагностичний який спрямований на виявлення випадків булінгу та вивчення булінг-структури у колективі; індивідуальна допомога учням-жертвам булінгу; групова робота, яка опирається на систему взаємодії учнів, класного керівника, вчителів і класу. Ще одним важливим напрямом соціально-педагогічної роботи є налагодження взаємодії з батьками учасників булінгу. Таким чином, оскільки булінг є навмисним, груповим, усвідомленим і організованим процесом, він не може бути припинений без втручання фахівців (педагогів, психологів, соціальних педагогів) і батьків. Це передбачає цілеспрямовану антибулінгову роботу, що вимагає залучення всіх наявних ресурсів закладу освіти і оточення дитини. Перспективами подальших досліджень є упровадження та перевірка ефективності комплексної програми соціально-педагогічної роботи з дітьми-жертвами булінгу, вивчення потенціалу міжгалузевої взаємодії у вирішенні проблеми булінгу.

Література

1. Качмар О. Феномен агресії в соціокультурній динаміці: соціально-філософський аналіз: монографія. Івано-Франківськ, 2017. С. 117–201.
2. Ліщинська О. А. Профілактика психологічного насильства в сім'ї та в освітньому середовищі: методичні рекомендації. Національна академія наук педагогічних наук України. Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2010. 68 с.
3. Попередження насильства в закладах освіти: методичний посібник для педагогічних працівників. Київ: Благодійний фонд «Здоров'я жінки і планування сім'ї», 2020. 2 вид., доп. та оновл. 104 с.
4. Про булінг (цькування) та як його подолати. Дітям, молоді та дорослим про важливе. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 40 с.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню). Закон України від 18.12.2019 року № 2657-VIII. URL: <https://pedpresa.ua/196889-nabuv-chynnosti-zakon-shhodo-protydyi-bulingu.html>
6. Beck K. (2018). Bullying in German Schools: The School Social Work Role. International Network for School Social Work. URL: <https://www.talentia.fi/kouluku-raattorit/wp-content/uploads/sites/23/2018/08/Newsletter-April-2018-.pdf>
7. Leyman H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5, 119–126.
8. Robinson G., Maines B. (2008). *Bullying: A Complete Guide to the Support Group Method*. SAGE Publications, 168.

References

1. Kachmar, O. (2017). Fenomen ahresii v sotsiokulturnii dynamitsi: sotsialno-filosofskyi analiz [The phenomenon of aggression in socio-cultural dynamics: socio-philosophical analysis]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
2. Lishchynska, O.A. (2010). Profilaktyka psykholohichnoho nasylstva v simi ta v osvitnomu seredovyschi [Prevention of psychological violence in the family and in the educational environment]. Natsionalna akademiia nauk pedahohichnykh nauk Ukrainy. Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
3. Poperedzhennia nasylstva v zakladakh osvity. (2020). [Prevention of violence in educational institutions]. Kyiv: Blahodiinyi fond «Zdorovia zhinky i planuvannia simi» [in Ukrainian].
4. Pro bulinh (tskuvannia) ta yak yoho podolaty. (2020). Ditiam, molodi ta doroslym pro vazhlyve [About bullying and how to overcome it. For children, young people and adults about the important]. Kyiv: DU «Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky» [in Ukrainian].
5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shhodo protydyi bulinhu (tskuvanniu) [About modification of some legislative acts of Ukraine concerning counteraction to bullying (harassment)]. Zakon Ukrainy vid 18.12.2019 roku № 2657-VIII. URL: <https://pedpresa.ua/196889-nabuv-chynnosti-zakon-shhodo-protydyi-bulingu.html> [in Ukrainian].
6. Beck, K. (2018). Bullying in German Schools: The School Social Work Role. International Network for School Social Work. URL: <https://www.talentia.fi/kouluku-raattorit/wp-content/uploads/sites/23/2018/08/Newsletter-April-2018-.pdf> [in English].
7. Leyman, H. (1990). Mobbing and psychological terror at workplaces. *Violence and Victims*, 5, 119–126 [in English].
8. Robinson, G. & Maines, B. (2008). *Bullying: A Complete Guide to the Support Group Method*. SAGE Publications [in English].

Lisovets O.

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Department of Social Pedagogy and Social Work
Nizhyn Mykola Gogol State University
lisooleg@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4641-3121

Lisovets O.

Doctor of Philosophy, Associate Professor of Preschool Education
Nizhyn Mykola Gogol State University
ksuvik2@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4685-3589

CHILD-VICTIM OF BULLYING AS AN OBJECT OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL ASSISTANCE

The article considers the problem of social and pedagogical assistance to children who are victims of bullying. Its purpose is to analyze the content of social and pedagogical assistance to children who are victims of bullying in an educational institution. Different positions on the phenomenon of bullying and bullying structure are presented. Features and characteristics of bullying victims are analyzed. A portrait of a potential victim of

bullying is presented through the definition of typical signs of a victim of bullying, emotional background and behavior of victims of bullying. The characteristics of the types of victims of bullying (passive, provocative, chronic), symptoms of bullying, signs of impact on the health of students, the consequences in future adult life. It is determined that assistance to children victims of bullying is an important area of social and pedagogical work, should be comprehensive and multilevel, not limited to work with a child who has become a victim of school bullying. The stages of social and pedagogical assistance are analyzed: diagnostic; individual assistance to students who are victims of bullying; group work, which is based on the system of interaction of students, class teacher, teachers and class, parents of bullies. It was found that social and pedagogical work with victims of bullying should be carried out using both traditional and innovative methods of work: conversations, individual consultations, correctional and developmental classes, group classes with elements of training, communication hours, etc. Because bullying is a deliberate, group, conscious, and organized process, it cannot be stopped without the intervention of professionals (educators, psychologists, social educators) and parents. This involves purposeful anti-bullying work, which requires the involvement of all available resources of the educational institution and the child's environment.

Key words: bullying, victim of bullying, educational institution, social pedagogue, social and pedagogical assistance.